

Szentgyörgyi Rudolf

A Tihanyi alapítólevél *lupa* szórványáról

1. Az alapítólevél szövegrészlete

„*Preter ista locus est cognominatus • lupa • ubi sunt arbores diuersi generis • cumulo • & pratis • ibi similiter cum suis redditibus adpendentia • & hinc circumiacent tria alia loca ad fenum secandum non parum apta inibi adpendentia*”, azaz: „Ezekén kívül van egy *lupa* nevezetű terület, ahol különböző fajú fák találhatóak, kaszálóval és rétekkel, ezek terméseikkel együtt hasonlóképpen ezt az egyházat illetik. A körülötte fekvő három, szénakaszálásra nem kevésbé alkalmas hely is ide tartozik.” (vö. SZENTGYÖRGYI 2010: 25, 34).

2. A hely azonosításának módszertani nehézségei

A *lupa* helynév földrajzi azonosításának kísérlete során a szokásos módszerek és eljárások kínálta lehetőségekkel lényegében nem számolhatunk.

2.1. Az etimológia támogatásának hiánya

Az alapítólevél e birtokleírásának egyetlen magyar szórványát SZAMOTA a megfejtetlen szók között tartotta számon (1895: 145). Földrajzi azonosításának néhány későbbi kísérlete után (ERDÉLYI 1908: 412–3, MOÓR 1944: 303. 1. j., BÁRCZI 1951: 25–6, SZABÓ D. 1954: 40) a kutatás visszatért oda, ahonnan elindult: „Sem a név eredete, sem területi elhelyezkedése nem ismert” (ZELLIGER 2005: 26; hasonlóképpen: ÉRSZEGI 1993: 5, ÁrpOkI. 107. 20. j., ÉRSZEGI 2004: 5).

A történész KRISTÓ GYULA az egyetlen, aki nyelvi tekintetben is állást foglalt, a nevet szláv eredetűnek tartotta (2000: 23). E megállapítását azonban — amint ezt HOFFMANN ISTVÁN észrevételezi (2010: 94) — bizonyító adatokkal, illetve megfelelő érvekkel nem támasztotta alá.

2.2. A történeti helynévi adatok hiánya

Megnehezíti az azonosítást, hogy jelenlegi ismereteink szerint középkori okleveleinkben az alapítólevél szórványán kívül nem maradt fenn területre, birtokra vonatkozó *Lupa* helynév. Másfelől a teljes történeti anyagból rendelkezésünkre álló két, szintén a 11. századra visszanyúló víznévi adat közül (*1009/ip. *1247 k./1404: ad aliam aquam, que *Lupa* nuncupatur, F. 1: 292, DHA. 58; *1061//1377/1432: super aquam *Luppa*, DHA. 172) feltehetően egyik sem hozható közvetlen összefüggésbe szórványunkkal (vö. HOFFMANN 2010: 94).

2.3. A birtoktörténeti folytonosság hiánya

A földrajzi azonosítás számára a birtoktörténeti folytonosság kínálhatna újabb támpontot. E tekintetben a legfontosabb (és egyben időben legközelebbi) forrás az 1211-es Tihanyi összeírás. GYÖRFFY ennek az oklevélnek a párhuzamos leírása segítségével végezte el sikeresen az *u[g]rin baluana*-nál kezdődő, nagy kiterjedésű birtoktest földrajzi azonosítását (1956). A Tihanyi összeírás szövegében azonban sem a *Lupa* helynév nem szerepel, sem olyan hasonló birtokleírást nem találunk, mely az alapítólevél-beli *lupa* birtoktörténeti folytatásának lenne tekinthető.

Az alapítólevél vonatkozó szövegrészletét ugyanakkor szinte szó szerint idézve közöl hasonló birtokleírást két 14. századi hamis oklevél. E források a kérdéses helyet *Lapa* néven említik. Másfelől azonban, ha a hamisítás korára vonatkozóan valós birtokviszonyokat tükröznének is e leírások — ennek megítéléséről lásd a következő fejezetet —, a Tihanyi összeírás (és a további lehetséges források) hallgatása még ebben az esetben is kérdésessé tenné a 11. század közepén a tihanyi apátság birtokai között felsorolt *lupa* hely és a 14. században említett *Lapa* falu birtoktörténeti azonosíthatóságát.

2.4. Mai helynévi adatok hiánya

A *lupa* név ma helynévként nem, földrajzi köznévként is alig fordul elő. Jelen ismereteink szerint összesen két ide vonható, földrajzi köznévinek tűnő adat áll rendelkezésünkre. Az egyik Nyitra vidékéről (Nyitragerencsér) adatolt: *lúpa* 'völgy, bemélyedés a földeken' (ÚMTsz.), a másik az Ipoly torkolata mellett (Helemba) található: „(a) *lupa* (...) lapos területet jelöl” (VÖRÖS 2005: 120). (A Szentendrei-Duna Budakalászhoz tartozó szigetének neve 19. századi, családnévi eredetű, lásd FNESz. *Luppa-sziget*.) A két földrajzi köznévi adat Tihany középkori birtokrendszerével nemigen hozható kapcsolatba.

3. A hamis oklevelek forrásértéke

Egy birtok földrajzi azonosítását — mint erre már utaltunk — olykor a párhuzamos oklevélhelyekkel való összevetés teheti lehetővé. A hamis alapítólevél (+1055/1324 u.), valamint a Szent László korára hamisított birtokösszeírás (+1092/*1324 k./1399) szövege — úgy tűnik — esetünkben egyszerű megoldást kínál. E két oklevél ugyanis igyekszik szorosan követni az alapítólevél vonatkozó szövegrészletét, így ezek az oklevélhelyek látszólag különösebb nehézség nélkül egybevetethetők a *lupa* nevű birtokkal.

3.1. A Szent László korára hamisított birtokösszeírás

A dokumentum vonatkozó részlete (DHA. 284) az alapítólevél szövegét a hamis alapítólevélnél (lásd alább) hajlékonyabban kezeli. A név feltételezett „aktualizálásán” (*villa Lapa*) túl hegyeket említ (*cum montibus*), az ide (át)helyezett

különböző fajú fákat — melyek (a TA. *bagat mezee* szomszédságában elterülő erdőbirtok leírásával is összevetve) minden bizonnyal erdőbirtokot képeznek — gyümölcsfákként (*arbores fructuum*) azonosítja. Az összesen négy kaszáló helyett itt egy nagy — pontosabban „nem kis” (*non parva*) — birtoktest (*terra*) és csupán egyetlen kaszáló szerepel. Egyúttal a „szénakaszálásra nem kevésbé alkalmas” (*ad fenum secandum non parum apta*) szó szerkezetet a rövidebb, gördülékenyebb „alkalmas kaszálóval” (*feno* — értsd: *feneto* — *abili*) kifejezésre cseréli. (A *fenetum* ’szénás, szénatermő hely, kaszáló’ helyett a *fenum* ’széna’ szó alkalmazása szintén az alapítólevél szövegének a hatására, illetve közvetlen használatára utalhat.)

Ezután a leírás áttér a szomszédos — az alapítólevélből *gisnav*-ként ismert — *Apathy* birtokra, azt (immár szintén faluként) csupán nevével említi, majd részletes határleírást ad *Tetes* falu azon birtokrészéről (*pars ville*), melyet az apátsághoz tartozónak mond. Ennek utolsóként említett határa *Lapa* falu földje, mellyel hosszan (*in bono spacio*) érintkezik.

Furcsa, de magyarázható, hogy ha a kaszálók egy nagy birtokba (*terra*) öszszevonhatók — tehát egymással érintkeznek —, miért „darabolta szét” korábban az alapítólevél több, külön említendő kaszálóra? Talán immár az őket elválasztó földdarabok is odatartoznak, melyeken azelőtt esetleg más típusú művelés folyt, illetve a *terra* kifejezés azt is jelezheti, hogy az egykori kaszálók is másfajta művelésnek lehettek immár alávetve. Persze azt sem lehet kizárni, hogy a két oklevélben említett földek nem azonos területekre vonatkoznak, hiszen a források kb. három évszázad választja el. Fel kell azonban figyelni arra, hogy *Tetes* falu földdarabja és — az oklevél szerint — az apátság birtokában lévő *Lapa* falu földjei hosszan érintkeznek egymással, a fentiekkel szemben mégsem alkotnak egyetlen összefüggő birtokot. Nyilván birtoktörténeti adatokkal — ha rendelkezésünkre állnának — ez is magyarázható lenne. Az talán érthető, hogy *Lapa* falu határait a leírás nem sorolja, hiszen az alapítólevélből *gisnav* birtokként ismert későbbi Apáti falut is csupán nevével említi. Mindemellett érdemes számon tartanunk, hogy ez a birtokleírás magát *Lapa* falut csupán nevével említi, míg az alapítólevél szövegét követő megfogalmazást a körülötte fekvő erdő-ség és földterületek jellemzésére alkalmazza.

Az oklevél „gondosan” egymás mellé helyezi a földrajzi közelségben lévő *Lapa* (melynek a TA.-beli *lupá*-val való azonosságát a szövegrészlet átvétele által implicit módon sugalmazza) és (*Disznó*-) *Apáti* birtokokat. E két terület leírása tehát — a hamis összeírás „figyelmes” scriptorának vélelmezhető elképzelése szerint — tévedés vagy hanyagság okán kerülhetett egymástól távol az alapítólevél szövegében.

Végezetül figyelemre méltó, hogy ez a hamisítvány nem kíván az alapítólevél helyére lépni, az abban részletesen leírt birtokokat (pl. *Disznó*-*Apáti*) a maga helyén éppen csak megemlíti, aprólékos, határpontokat soroló leírást pedig csu-

pán az ott nem említett birtokoknak (pl. *Tetes*) szán. Ezzel azt sugallja, hogy azok a birtokok, melyek kiegészítik az alapító által juttatottak sorát, László király új adományai.

Birtoktörténetileg az oklevél annyiban használható, hogy egy valós birtokleírást ad (*Tetes* falu része), melynek az apátság általi tulajdonlásához — legalábbis a hamisítás korára vonatkozóan — nemigen fér kétség. E leírásban *Apáti* erdejéhez hasonlóan határként szerepelnek *Lapa* falu földjei. Más — ettől független — kérdés, hogy magát *Lapa* falut birtokolta-e bármikor is az apátság, illetve neve valóban kapcsolatba hozható-e az alapítólevél *lupa* szórványával.

3.2. A hamis alapítólevél

A László korára hamisított oklevéllel szemben a hamis alapítólevél a hiteles oklevél helyére kívánt lépni, nyilván ezért is követte jóval merevebben az eredeti oklevél szövegét. Ugyanakkor más forrást vagy forrásokat is felhasznált, beépített a szövegébe — köztük kitüntetett figyelemmel támaszkodott a László király nevében kiállított oklevélre. A hamis alapítólevél scriptorának szándéka tehát merőben más volt, mint az összeírás hamisítójáé: minden említett birtokot az alapító király adományozására kívánt visszavezetni. (Ennek jegyében például azt állítja, hogy a — feltehetően rosszul hangzó — *Disznó* nevű helyet maga az alapító király nevezte el *Apáti*-nak!)

A scriptor a szöveghűséget minden eszközzel erősíti. I. *Lapa* falu leírásában (DHA. 155): 1. Szinte teljesen szó szerint veszi át az alapítólevél szövegét, a László-féle hamisítvány „aktualizálásait” is visszaállítja, illetve a birtokot megtartja a maga „széttagoltságában”. 2. Az alapítólevél más helyéről átveszi a *gloriosus prefatus rex* (TA. 9–10. sor) kifejezést, csupán a szórenden változtat. 3. *Lapa*-t ő is falunak mondja, de a László nevében hamisított oklevéllel szemben az alapítólevélből kölcsönvett szöveggel nem a falu határában fekvő földbirtokot, hanem magát a falut írja le. (Különösen ez utóbbi alapján tűnik úgy, hogy a hamis alapítólevél szerzőjének nem a valós birtokviszonyok rögzítése a célja, hanem a TA. *lupa* helyének a korabeli *Lapa* faluval való tendenciózus azonosítása.) II. *Apáti* falu leírásában (DHA. 156): 1. A monostort a Lászlónak tulajdonított hamisítvány elemzett szövegrészletünkben *cenobium*-nak nevezi (a teljes oklevélszövegben többször előfordul a *monasterium* megfelelő is), a hamis oklevél „visszaállítja” az alapítólevél korabeli szóhasználatát: *ecclesia*. A teljes oklevélszövegben is általában *ecclesia*, többször *sancta ecclesia* ’szentegyház’ fordul elő, csupán egy helyen szerepel (függő esetben) *sancto loco* ’szent helynek’, illetve egyszer találkozunk egy több helyről összeollózott részben a *cenobium* kifejezéssel. 2. Az alapítólevél hátlapjára feljegyzett veszprémi vásárvám leírásának kifejezése (*pro necessitate ecclesie*) cseng vissza a hamisítvány itt alkalmazott *pro utilitate dicte ecclesie* szerkezetében. 3. A határpontok elkülönítésében az alapítólevélre jellemző változatosabb kötőszóhasználattal él: *in-*

de, deinde, abhinc (ez a megállapítás a teljes oklevélre még inkább érvényes: *exinde, dehinc* stb.). 4. Több olyan birtokhatárt felvesz, amelyek csak az alapítólevélben szerepelnek: *fizeg azaa* (félreolvasva *Fyzig asasara*-nak), *kurtuel fa* (latinra fordítva: *virga pirorum*), *hurhu* (*horh* alakban). 5. Végül abban is az alapítólevél szem előtt tartását ismerhetjük fel, hogy a scriptor elválasztja egymástól a László korára hamisított oklevélben egymás mellé helyezett birtokokat (bár egyik sem a TA. szerinti helyére „talált vissza”), így *Lapa* és *Apati* — jóllehet (a másik hamis oklevél szövegét feltehetően félreértve) szomszédosnak mondja őket — a birtokok leírásában távolabb kerültek egymástól.

Világos ugyanakkor, hogy a hamis alapítólevél összeállítója számára a Lászlónak tulajdonított hamisítvány is mintául szolgált (a teljes oklevélre vonatkozóan lásd *DHA.* 155–6, a 2. számmal ellátott jegyzetek). Az általunk vizsgált szövegrészekben a következők tűnnek szembe: 1. Erdőbirtok helyett itt is gyümölcsös szerepel (átveszi a kiegészítést: *fructuum*). 2. Az alapítólevél leírásának *uluues megaia* határa a hamis összeírásban *Vluesmegyeje*, ami egy szedres (*rubus*), esetleg sövényyszerű szeder-cserjés. A határpont nevét félreolvasva vagy „értelmesítve” *Vluesmegere*-ként hozza (a *-re* így határozóragként értelmezhető), ugyanakkor a Lászlónak tulajdonított oklevél *rubus*-át is felveszi, de a nevtől elválasztva, külön határpontként.

A hamis alapítólevél scriptora a vizsgált helyeken két esetben eszközöl kisebb, nyelvi okokra visszavezethető változtatást, de még így sem szakad el az alapítólevél szövegétől: 1. A *cognominatus lupa* kifejezésben a participiumos szerkesztést a mellékmondattal szerkesztett, gördülékenyebb — *que cognominatur* — váltja fel, magát a szótövet azonban nem cseréli le, minden bizonnyal az eredeti szöveghez való ragaszkodás miatt. (Megjegyzendő, hogy a hamis oklevél még az alapítólevélnél is jobban kedveli a mellékmondattal szerkesztett beillesztési formát — ez is motiválhatta a nyelvtani szerkesztés módosítását —, e mellékmondatok állítmányaként pedig a megnevező igék széles tárházát vonultatja fel.) 2. A nehézkes *hinc circumiacent* kifejezést a hamis oklevél *huic circumiacent*-re emendálja. (Nem elképzelhetetlen — bár nyilván nem a hamis oklevél problematikájához kapcsolandó kérdés —, hogy magának az alapítólevélnek az összeállításához alapul szolgáló jegyzeten, illetve az esetleges fogalmazványon is ez állhatott, a *hinc* így esetleg az alapítólevél scriptorának tévesztése.)

Figyelemre méltó továbbá, hogy az oklevél összeállítója *Lapa* falu leírásának a szövegébe tudálékosan vagy éppen nagyon is tendenciózusan beszúrja az *in Sumigio* kifejezést. E kitétel a szövegkörnyezetet tekintve teljesen felesleges, ugyanis a falu említése előtt és után is somogyi birtokok sorjáznak. Ugyanakkor ott, ahol valóban szükséges lenne (miután a leírás a Duna másik oldaláról, Bodrogból visszatér Somogyba, hogy a sort *Apáti* birtokleírásával folytassa), nem él vele.

A scriptor munkamódszerét leglátványosabban mégis az az eljárás szemlélteti, ahogyan *Apati* birtokhatárait egybeszerkeszti. Veszi az alapítólevél *gisnav* birtokának határpontjait, és vegyíti *Tetes* (!) birtokhatáraival, melyeket a László tekintélye alatt hamisított oklevélből kölcsönöz. Ez utóbbi forrás ugyanis — mint erre már utaltunk — Apáti határait nem tartalmazza, Tetes azonban határos Apátival, így a megadott határpontok egy része természetesen közös. Mindazonáltal a scriptor — részint a helyismeret és a földrajzi tájékozódás hiányára visszavezethetően, részint figyelmetlenség okán — Apáti határait számbavéve nem közös határpontot is felhasznált, így történetesen meg, hogy e leírásban nem Tetest, hanem Apátit mondja Lapa faluval határosnak.

A motiváció világosnak tűnik: az alapítólevélből kölcsönzött határpontokkal az alapítólevél tekintélyét vindikálja magának, a László-féle hamis oklevél — és minden bizonnyal további oklevélforrás vagy -források (hiszen szerepel néhány új határpont is: *Dumbuscher, feniefa*) — felhasználásával viszont a birtokkörülmenyeket kívánja frissíteni. Ily módon azonban a hamis alapítólevélbe két (esetleg több) valós határjárás rögzítő oklevélszövegből összetákolt határleírás került. Ezt leginkább az egyes határpontok megadásában ragadhatjuk meg, mint pl. a László-féle oklevél *Vluesmegyeje*-nek és *rubus*-ának szétválasztása, az alapítólevélben megadott *munorau kereku* és *monarau bukur([r]ea)* határpontok összekapcsolása (*kerecmoniorubokur*), az alapítólevél-beli *azaa asasara*-ként való félreolvasása vagy az ötletszerűnek tűnő válogatás a forrásoklevelek határpontjaiból. E határleírást a valós helyismeret hiányán túl a logikai kontroll mellőzése is terheli: térbeli megszerkesztettségét tekintve egy szürreális birtokleírás tárul elénk. A hamis alapítólevél szerint ugyanis nyugatról indulva az egész határjárás során csak nyugati (!) és déli irányban haladunk. Kijelenthetjük tehát, hogy a hamis alapítólevél vonatkozó határleírása semmiféle birtoktörténeti relevanciával nem rendelkezik.

3.3. Birtoktörténeti ellenvetések

Ha a két vizsgált oklevél által közvetített implicit (szövegformálásukkal tulajdonképpen explicitté tett) *lupa = Lapa* azonosságot elfogadjuk (vö. ERDÉLYI 1908: 412), a hely pontos lokalizációja is könnyűszerrel megadható. Mi hagyhatt mégis kételyt a kutatókban, hogy a megnyugtató azonosítás lehetősége helyére a teljes bizonytalanság lépett?

A párhuzamos oklevélforrások vizsgálatához csatlakozva ismételtén meg kell jegyeznünk, hogy az alapítólevél és a hamis oklevelek közötti legfontosabb kapcsolat, az 1211-es Tihanyi összeírás sem *Lupa*, sem *Lapa* néven nem tartalmazza e birtokot, illetve olyan hasonló leírást sem közöl, mely ide kapcsolható lenne. Ez a tény igencsak megkérdőjelezi a birtoktulajdonlás folytonosságát. Új birtokszerzeményről persze lehet szó, de az már nyilván nem azonos az alapítólevélben említettel. Esetleg számolhatunk azzal, hogy az alapítólevél-beli *lupa* egy

másik, szomszédos birtokba — esetleg Apátiba — olvadt be. Ezt az elképzelést BÁRCZI szinte teljesen kizártnak tartja: „Füzegey-Apátitól túlságosan messze van ahhoz, hogysem odatartozása természetes, magától értetődő dolog lenne” (1951: 25). Már említettük, hogy csupán a hamis alapítólevél helyismerettel nem rendelkező scriptora véli szomszédosnak *Lapá*-t és *Apáti*-t (DHA. 156), a Szent Lászlónak tulajdonított oklevél írója *Tetes* birtokrészt mondja határosnak *Lapá*-val. Másfelől bármely birtoktestbe történő beolvadás feltételezése mellett igen kicsi a valószínűsége annak, hogy később azonos vagy közel azonos néven újra megjelenjék mint önálló birtok, sőt falu.

Az azonosítás második birtoktörténeti akadályja, hogy a biztosan elhelyezhető *Lapa* falu (ma Lapapuszta Somogy megyében, Igaltól nyugatra) a hamis tihanyi oklevelek egyöntetű tanúságával szemben sohasem volt a tihanyi apátság birtoka. Birtokosai a folyamatos birtokperok okán ismertek, a birtokviszonyokban előállt változások kellőképpen dokumentáltak, ezáltal jól nyomon követhetők (lásd a következő fejezetben).

Nem zárható ki ugyanakkor teljesen, hogy a tihanyi apát fejében megfordulhatott a birtokok szomszédsága és a névhasonlóság ürügyén az e falura vonatkozó igény gondolata (időben is párhuzamos példaként említhető az ún. nagy gamási per). Ez esetben a két 14. századi hamis oklevél egy esetleg tervbe vett pereskedésben kaphatott volna szerepet. Mindazonáltal nem maradt ránk olyan dokumentumok, melyek ezen igény érvényesítését vagy legalábbis annak megkísérlését rögzítették volna (esetleg éppen e hamis oklevelekre hivatkozva), sőt a ránk maradt érdekérvényesítést célzó dokumentumok — kiemelten a johannita vizsgálat nyomán hamisított oklevél (+1358/1388–1389): lásd a következő fejezetben — jellemzően hallgatnak *Lapa*-ról.

Az alapítólevél *lupa* és a hamis oklevelekben szereplő *Lapa* helyek azonosítása tehát — birtoktörténeti szempontból — igencsak valószínűtlen.

3.4. A nyelvi azonosítás lehetősége

Nem problémátlan a két név(változat) közötti nyelvi megfeleltetés sem. Ezt már történészként ERDÉLYI is észrevételezi: „Hangtanilag nagy az ugrás a két név között” (1908: 412). A helynevek azonosítását BÁRCZI is bizonyos fenntartással kezeli: „A *lupa* > *Lápa* hangtani fejlődése ugyan nem elképzelhetetlen (...) de mégis szokatlan” (1951: 26).

A kérdés annyiban összetettebb, hogy a későbbi és a mai adatok inkább a *Lapa* olvasatot támogatják, így egy esetleges *lupa* > *lapa* hangváltozásnak elvben nem lenne akadályja, ugyanakkor forrásainkból hiányzik a két névalakot összekötő **lopa* változat. Tovább nehezíti az egyeztetést, hogy a területre vonatkozó legkorábbi adatok olvasata valószínűbben mégiscsak inkább *lápa* (lásd a következő fejezet első azonosítási kísérletében közölt adatokat).

4. Korábbi kísérletek a *lupa* birtok földrajzi azonosítására

A továbbiakban hasznos lehet azokat a lehetőségeket számba venni, amelyek felmerültek mint a *lupa* nevű birtok azonosítására alkalmasnak látszó földrajzi helyek. A történeti adatok, a mai helynevek és a földrajzi környezet — különösen a hely- és víznevek — együtt látása olyan tanulságokkal szolgálhat, melyek közelebb vihetnek bennünket az azonosítás egy valószínűbb lehetőségéhez.

4.1. Lapa(pusztá)

A sort a hamis oklevelek kapcsán már szóba került, ERDÉLYI LÁSZLÓTÓL felvett lehetőséggel, Lapával (Lapapusztával) célszerű kezdeni. Ez az azonosítás — az első fejezetben felsorolt lehetőségek hiányában — a hamis oklevelek szövegére épít. A későbbiekben MOÓR ELEMÉR (1944: 303. 1. j.) is elfogadja e megfeleltetést, BÁRCZI ugyanakkor nem tartja meggyőzőnek (1951: 25).

Elhelyezkedése: Somogy megye, Igaltól nyugatra, Ecseny és Szentgáluskér között; Lapapuszta.

A területre vonatkozó középkori okleveles adatok: 1267 (1266-os keltezéssel): terras et possessiones, quas habetis in villa Chopulch et *Lapa* (ÁÚO. 3: 141, PRT. 10: 526), 1268: terra sua *Laapa* vocata (ÁÚO. 3: 186), 1283: possessio *Laapa* vocata (ÁÚO. 12: 383, Cs. 2: 624, OklSz.), 1288: in Gyos *Lapa* (H. 6: 334), 1288: in villa Gyos *Lapa* (ÁÚO. 9: 483), 1297: terras et possessiones, quas habetis in villa Chopulch et *Lapa* (F. 6/2: 89, az 1267-es bulla átirata), 1323: in villa sua *Lapa* (Z. 1: 229), +1055/1324 u.: Addidit (...) in Sumigio villam, que cognominatur *Lapa* [14–15. századi kéztől a margón: *Lapa*] (...) ad villam *Lapa* (PRT. 10: 490, 492, DHA. 155, 156), 1337: Villa *Lapa* magistri Oliverii (A. 3: 361), +1092/*1324 k./1399: villa *Lapa* (...) terre dicte ville *Lapa* (ÁÚO. 6: 69, 9: 86, PRT 10: 498, DHA. 284); 1412: Dyoslapa [poss.] (Cs. 2: 624), 1413: Villicus de *Laapa* (Cs. 2: 624), 1437: Dyoslappa, *Lapa*, *Lappa* (Cs. 2: 624). Megjegyzendő, hogy CSÁNKI ide sorolja az 1358: *Lapa* (Cs. 2: 624) adatot is, mely azonban a zselicszentjakabi bencés apátság azonos nevű birtokához vonandó.

Későbbi és mai nevek (Szentgáluskér, továbbá Ecseny és Ráksi területén): *Lapa* (SMFN. 367), *Lapai-árok* (SMFN. 368), *Lapai-dűlő* (SMFN. 368), *Lapai-erdő* (SMFN. 367, Észak-Somogy), *Lapai-erdő-dűlő* (SMFN. 347), *Lapai-határ* (SMFN. 368), *Lapai-határra-dűlő* (SMFN. 371), *Lapai-kastély* (SMFN. 368), *Lapai köz* (SMFN. 367), *Lapai-major* (SMFN. 368), *Lapai-pusztá* (SMFN. 367), *Lapai-rétek* (SMFN. 370), *Lapai-tábla* (SMFN. 368), *Lapai-temető* (SMFN. 368), *Lapai út* (SMFN. 348, 368), *Lapai utca* (SMFN. 367), *Lapapuszta* (MKFT., HKFT., SMFN. 367, Észak-Somogy), *Lapa-pusztai erdőőrház* (SMFN. 367), *Lapa-pusztai-sűrű* (SMFN. 348), *Lapa Wald* (EKFT.).

A területen átfolyó patak térképészeti neve: *Baté–Magyaratádi-vízfolyás*. A helyi lakosság a vízfolyás felső, Lapapuszta melletti szakaszát *Lapai-árok* néven

ismeri (SMFN. 368). Az ómagyar korból víznév nem maradt fenn, de elképzelhető, hogy (a további vizsgálandó helyekhez hasonlóan) esetleg a terület és a vízfolyás neve a korai időkben egybeesett.

Az ómagyar névadatok lehetséges olvasatai: *Lápa* ~ *Lapa* ~ *Lappa*, amelyek valós változatokként is élhettek egymás mellett, azaz nem feltétlenül rendeződnek diakrón sorba. Az adatok tükrében az elsődleges alak talán a *Lápa* lehetett, ugyanis a legkorábbi, biroktörténetileg mérvadó (a helyi illetékességű tulajdonos által kezdeményezett) források így említik. A későbbi és a mai egységes névalak azonban arra utalhat, hogy esetleg a *Lapa* változattal reálisan számolhatunk az ómagyar kor tekintetében is, sőt végső soron az sem elképzelhetetlen, hogy mégis ez az elsődleges variáns, ugyanis esetleg a tulajdonosok névhasználatában is megtörténhetett a számukra etimológiailag nem transzparens *Lapa* név *Lápa*-ként való újraértelmesítése.

A terület tulajdonviszonyai: A terület (falu) nemesi birtok, a Ratholt ~ Ratold (Rátót) nemzetség nádori ágának tulajdona. 1268-ban birtokosa „Grab filius Benedicti de genere [Ratho]lt”. A terület ekkor már régóta nemzetségi tulajdonban van, hiszen a királyné szabadosai által elfoglalt birtokot Grab örökségi joggon (*terre sue hereditarie*) kapta vissza. 1283-ban IV. László a Ratold nemzetség tagjai által kezdeményezett birtokrendezést jóváhagyja, *Lapa* több más birtokkal együtt Mátyás mesteré (*Magistri Mathie*). 1323-ban ura Mátyás fia Loránd. 1337-ben Rátót nembeli Olivér mester (*magistri Oliverii*) faluja. A 15. század első felében (a mellette lévő településsel együtt *Dyoslapa*-ként is említve) a rátoldi (rátóti) premontrei prépostság birtoka. (Vö. Cs. 2: 658, CSÁNKI 1914: 156, WERTNER 1903: 128–9.)

Az okleveles adatok arra utalnak, hogy bár nemesi (nemzetségi) birtokból egyházi birtok lett, *Lapa* mindvégig a nemzetség hatáskörében maradt.

Felmerülhet azonban, hogy a 14. század második harmadától a következő század elejéig nincsenek okleveles adataink. Ezt azért is fontos megjegyezni, mert éppen ekkor készülnek a vonatkozó hamis tihanyi oklevelek. Nem lehetséges-e, hogy ebben az időszakban a tihanyi apátság mégis megszerzi a falut? Ennek két közvetett érv mondhat ellent. Egyfelől, amikor újra dokumentumok állnak rendelkezésünkre, a települést ismét a Rátót nemzetség érdekszférájában találjuk (igaz, immár egyházi kezelésben). Másfelől, éppen az oklevelek tekintetében lakunáris időszakból maradt fenn még egy birtokösszeírás. A dokumentum szerint 1358-ban János tihanyi apát kérésére Lajos király elrendeli a tihanyi apátság birtokainak számbavételét, továbbá a korábban elidegenített birtokoknak az apátság tulajdonába történő visszajuttatását. Ennek végrehajtásával a fehérvári johannita konventet bízza meg (F. 9/2: 717–23, PRT. 10: 555–9). Az erről tanúskodó oklevél nyilvánvaló hamisítvány, amint ezt ERDÉLYI módszeresen fel is tárta (1906: 70–6). A hamisítás idejét több, egymással összhangban álló érveléssel megátogatva 1388–1389-re helyezi. Ehhez annyit kívánatos hozzáfűzni,

hogy a Szent László korára visszadatált oklevél keletkezését GYÖRFFY korábbra, 1324 k.-re teszi, így ez a későbbiek során elveszett hamis oklevél (+1092/*1324 k./1399) szövegszerűen is kapcsolatba kerülhetett a fent említett hamisítvánnyal (+1358/1388–1389). Ez utóbbi oklevél szövegéből számunkra az tűnik kiemelendőnek, hogy a Szent László korára hamisított oklevélnek megfelelően a felsorolt birtokok közt itt is megtaláljuk Igal mellett Apátit (*Baar* néven; NB. 1324 k. még különálló falu az Apátival határos *Baar*), valamint Tetest (*Teutes* alakban), ugyanakkor hiányzik *Lapa*. Márpedig, ha az apátságot korábban nyilvánvaló, köztudomásúvá tett tulajdonlási érdek fűzte volna e faluhoz, nehezen elképzelhető, hogy éppen egy olyan oklevélből hiányozzék a falu említése, mely az apátság jogköréből kikerült (vagy ilyenként beállított) birtokok megszerzésének visszamenőleges birtokjogi feltételeit hivatott megteremteni.

A megfelelően dokumentált tulajdonlási viszonyokat első megközelítésben nehéz egyeztetni az 1267-es pápai bullának, valamint a bulla 1297-es esztergomi érseki átíratának kitételével: 1267/1297: *terras et possessiones, quas habetis in villa Chopulch et Lapa* (F. 6/2: 89, ÁÚO. 3: 141, PRT. 10: 526; *Chopulch* talán a Somogy megyei Kapoly, lásd 1251: *Copul*, PRT. 10: 522, vö. 404–5), mellyel ERDÉLYI megerősítve látja a *lupa* birtoknak a hamis oklevelekre alapozott, *Lapa*-val való azonosítását. A birtok tulajdonviszonyait feltáró oklevelekben említett birtokjogi körülmények azonban (legkorábban az 1268 körüli események, majd az 1283-as birtokrendezés, amely a tihanyi apátnak az érdekelttségét valószínűleg szintén megemlítette volna) nemigen kínálják annak lehetőségét, hogy *Lapa* falu vonatkozásában a tihanyi apátság tulajdonjogát és fennhatóságát feltételezzük. Ugyanakkor az 1267-es pápai bulla által megerősítendő birtokok listáját minden bizonnyal itthon állították össze (ezt mutatja a magyar helynevek jó helyesírása), így az összeíróknak elvben tisztában kellett lenniük a valós tulajdonviszonyokkal. Kevésbé tűnik ugyanis valószínűnek, hogy a pápai bullához hamis adatokat is szolgáltatassanak. Korábbi oklevelek szövegének hatása alatt azonban kerültek a szövegbe tévedések, így például éppen a *Lapa*-val összekapcsolt *Chopulch* esete (a kérdéshez lásd ERDÉLYI 1908: 404–5).

Ha megfigyeljük IV. Kelemen birtokmegerősítő bullájának szövegét, észrevesszük, hogy az nem *Lapa* falu tulajdonlásáról, csupán földekről és birtokokról (*terras et possessiones*) tesz említést, melyeket az apátság *Lapa* faluban mondhat magáénak (*quas habetis in villa ... Lapa*). A korszakban főként a birtoklás (a jogos tulajdon) jelentésmozzanatának kiemelésére, az általános említéstől való megkülönböztetés funkciójában a *possessio* 'birtok', illetve a *terra* '(művelés alatt álló) földterület' a *villa* 'faluk' szinonimájaként is állhat (vö. SZABÓ I. 1966: 36, 40–51, TÓTH V. 2008: 189). A vonatkozó korai adatok közül — a szövegösszefüggésből megállapíthatóan — ilyenek: 1268: *terra sua Laapa vocata* (ÁÚO. 3: 186), 1283: *possessio Laapa vocata* (ÁÚO. 12: 383, Cs. 2: 624, OklSz.). Az 1267-es pápai bullában azonban mindkét kifejezés elsődleges jelentésében áll, a

falu határain belül (*in villa*) elterülő művelés alatt álló, illetőleg legelőként, kaszálóként használt, nem művelt földterületeket jelöl. Észrevételezi ezt ERDÉLYI is, amikor a Szent Lászlónak tulajdonított hamis oklevél *Lapá*-ra vonatkozó részéről megjegyzi: „Ha ez nem vehető is szószerint olyképen, mintha az egész falu az apátságé lett volna, de annyit elfogadhatunk belőle, hogy kis része megvan még legalább a XIV. század végéig” (1908: 413).

Mindezek nyomán három lehetőség képzelhető el: 1. ERDÉLYI idézett véleménye nyomán a birtokot egyfajta „zsugorodó birtoknak” vélhetjük, azaz korábbi időkre vonatkozóan a falu birtoklását is feltételezzük. A falu birtoklását azonban csak az a hamis alapítólevél állítja, amely — mint láttuk — nem rendelkezik birtoktörténeti relevanciával. Ugyanakkor elképzelhetetlen, hogy egy nagyobb-nak vélt egykori birtokot (falut) jó fél évszázaddal korábban említés nélkül hagy a Tihanyi összeírás. E feltételezést tehát minden valószínűség szerint kizárhatjuk. 2. Egy *Lapa* falu határában újonnan szerzett kisebb földbirtok került a pápai bullába. (Mely esetleg azonos a későbbi, Szent László idejére hamisított oklevélben szereplő, Tetes faluban lévő, Lapa faluval határos földbirtokkal.) 3. A tihanyi apátságban nem volt itt birtoka. Amint *Copul* és *Dob*, úgy *Lapa* neve is tévedésből (esetleg ugyancsak az alapítólevél *lupa* helyének „birtoktörténeti értelmesítése” nyomán) kerülhetett a felsorolásba. (Nem releváns, de megjegyezzük, hogy a második lehetőség tűnik a leginkább valószínűnek.)

Az alapítólevél *lupa* helynevének és az Igaltól nyugatra fekvő somogyi *Lapa* falunak (mai pusztának) az azonosítása csupán az első felvázolt lehetőség esetén lenne elképzelhető, mely ugyanakkor nagy bizonyossággal kizárható. Ha pedig a pápai bulla említése akár a második, akár a harmadik lehetőséggel magyarázható, a település az alapítólevél-beli *lupa* szórvánnyal semmiféle kapcsolatba nem hozható.

A TA. *lupa* helyének első azonosítása tehát nem ERDÉLYITŐL, hanem — szövegkölcsonzéssel történő sejtetés alapján — a Szent László-féle hamis oklevél vagy esetleg már a pápai bulla összeállítójától származik. Bárhogyan is történt, ez esetben — szemben a hamis alapítólevéllel — nem feltételezzük a birtokjogi hamisítás szándékát, a helyneveket azonosító scriptort feltehetően a névhasznosság tévesztette meg. Mégis oly hatásos a hamis összeírásban alkalmazott, intertextuális eljárással elért sejtetés, hogy a hamis alapítólevél több — ugyanakkor egymással nem könnyen egyeztethető — forrásból montírozgató kompilátorát egyenesen az orránál fogva vezeti (akit azonban már birtokjogi hamisítás szándéka is vezérel, amikor a felkínált azonosítást kissé „elcsúsztatva” az egész falura kiterjeszti), illetve jó időre a modern kor kutatóit is megtéveszti.

4.2. Jaba(puszta)

A lehetőséget bizonytalanként (inkább ötletként) BÁRCZI GÉZA (1951: 26) veti fel, később SZABÓ DÉNES (1954: 40) is elképzelhetőnek tartja. Az azonosítást a hasonló névhangzás, illetve a Balatonhoz közeli földrajzi fekvés motiválhatta.

Elhelyezkedése: Somogy megye, Balatonendréd-től délkeletre, a Balatontól légvonalban kb. 11 km-re; Jabapuszta.

A területre vonatkozó középkori okleveles adatok: 1138/1329: In villa *Luba* (F. 2: 104, SZABÓ D. 1936: 203), 1193: *Liba* (...) *liba* (F. 2: 283, 289, Cs. 2: 626, ÓmOlv. 53), +1082/13. sz.: In praedio *Luba* (F. 1: 456, DHA. 239), 1229: In villa *Lyuba* (...) Paulus in *Lyuba* (ÁÚO. 6: 473, Cs. 2: 626), 1233: sacerdotem Sancti Georgii de villa *Joba*, (...) sacerdotum de Samard (...) de Endred, de Kevrushig (...) de Gomas (...) et de *Joba* (ÁÚO. 1: 312, Cs. 2: 626, PRT. 1: 722), sacerdos Ecclesie Sancti Georgii de *Joba* (ÁÚO. 1: 313, PRT. 1: 723), 1259: de uilla *Lyba* (H. 6: 101), 1295: relicta Benedicti Bisseni de *Lyaba* (H. 8: 352), 1334: *Lyaba* (A. 3: 95, 104), 1344: Ecclesiarum suarum in Tyba et *Lyba* existentium (F. 9/7: 47), 1347: *Lyaba* (Cs. 2: 626), 1385: possessionem (...) *Lyaba* (H. 3: 230), 1386: *Lyalia* [ɔ: *Lyaba*] (H. 3: 230, Cs. 2: 626), 1428: *Lyaba* (Cs. 2: 626), 1431: in possessionibus *Lyaba* (F. 10/7: 382, Cs. 2: 626, MIKOS 1935: 257), 1432: *Lyaba* (F. 10/7: 445, Cs. 2: 626), 1435: *Liaba* (Cs. 2: 626), 1436: *Lyaba* (Cs. 2: 626), 1438: *Lyaba* (...) Laurencii de *Lyaba* (H. 4: 314–6), 1470: *Jaba* (Cs. 2: 626).

Későbbi és mai nevek (Lulla, továbbá Balatonendréd és Ságvár területén): *Jaba* [puszta] (SMFN. 192), *Jaba* [patak] (SMFN. 166), *Jaba-hát* (SMFN. 162, 193), *Jaba-háti* (SMFN. 162, 193), *Jabai* (SMFN. 166), *Jabai-árok* (SMFN. 194), *Jabai-erdő* (SMFN. 163, Balaton), *Jabai-temető* (SMFN. 193), *Jabai út* (SMFN. 132, 164), *Jabai-völgy* (SMFN. 163), *Jaba-patak* (SMFN. 166; továbbá: SMFN. 157 [Ádánd], SMFN. 192 [Bálványos], SMFN. 196 [Pusztaszemes], SMFN. 198 [Sérsekszőlős]), *Jaba-puszta* (SMFN. 192), *Kis-Jaba* (SMFN. 163), *Puszta-Jaba* (SMFN. 193).

A területen átfolyó patak térképészeti neve: *Jaba*. A helyi lakosság által használt nevek: *Jaba* (SMFN. 166), *Jabai-árok* (SMFN. 194), *Jaba-patak* (SMFN. 166, 157, 192, 196, 198). Az ómagyar korból a víznév nem maradt fenn. Későbbi forrásokban: *Jaba B[ach]* (MKFT.), *Jaba p[atak]* (HKFT.), *Jaba-patak* (CSÁNKI 1914: 16). A névadás szempontjából feltehetően a víznév az elsődleges.

Az ómagyar névadatok olvasata: *ljuba*, illetve *lyuba*. A név feltehetően szláv eredetű (< szl. *Ljub-*, *Ljuba* [személynév] < szl. *ljubъ* 'szeretett'; vö. MIKOS 1935: 257, KNEZSA 1940, SZABÓ D. 1954: 40, FNESz. *Jabapuszta* — a névhez vö. még Cs. 1: 212, 2: 772, 5: 108, Gy. 1: 117, FNESz. *Liba*, *Lyubatanya*, KMHsz. *Lyuba*). A változatos *ly-* (~ *li-*) ~ *l-* írásmódú alakok az etimologikus [*lj*] és a palatalizált [*ly*] ejtést is megengedik (vö. MIKOS 1935: 257, SZABÓ D. 1937: 106). Az 1233. évi *Joba* adatok akár a későbbi tendenciává vált [*ly*] > [*lj*] hangváltozás első adatai is lehetnének (SZABÓ D. 1954: 40). E hangváltozás megindulása azonban — BENKŐ LORÁND megállapítása szerint — leghamarabb a 15. századra tehető, ekkor is csupán nyelvterületünk egyes részein és csak bizonyos szavak esetében jelentkezik (BENKŐ 1953: 68, bővebben: 67–71). A korai *j-s*

alak tehát inkább a névkezdő *l* ejtésbeli elhagyásával magyarázható: [*ljoba*] > [*jjoba*], vagy még egyszerűbben azzal, hogy a helynevet esetleg nem ismerő lejegyző a [*lj*] helyén [*j*]-t hallott (a kétszeres előfordulás alkalmasint ezt a megfontolást erősítheti). A 15. század végi *j*-s változat azonban már lehet a megindult változás indikátora, melynek eredményeként az újabb korra a *j*-s kezdetű névalak vált kizárólagossá. Ebbe a sorba (az adatok élére) beilleszthető lenne az alapítólevél *lupa* adata — ez esetben olvasata feltehetően [*ljupa*, esetleg *lyupa*] lehetne —, nehézséget jelent azonban, hogy a későbbi nagy számú adat között egyetlen *-p*-s változatot sem találunk. A feltételezendő [*p*] ~ [*b*] megfeleltetés egyetlen hipotetikusán idetartozónak vélt alakra történő alkalmazása ugyanakkor nem megnyugtató. Az alapítólevélben esetleg tollhibát is feltételezhetnénk, a 11. századi, máshová lokalizálható további *Lupa* ~ *Luppa* adatok azonban dokumentálják e névalak korai, tényleges létezését.

A terület tulajdonviszonyai: 1138-ban a dömösi prépostságé, majd 1193-ban a fehérvári keresztéseké. 1229-ben a székesfehérvári káptalannak voltak itt birtokai. Később kisenemesi birtok: 1334-ben birtokcsere révén Kemény fia János székesfehérvári örkanonok átadja Bakolcai Egyednek. A 14. század első felében a Pok nemzetség, majd az Ugali család birtoka. E család utolsó férfitagja Ugali Pál, az ő halála után a helység Kővágóórsi (Batthyány) Kis György tulajdonába került. Halála után özvegyét Csapi András elvette, így a birtok is az övé lett. 1428-ban Szentgyörgyi Péter leánya, Cecília török elleni hőstetteiért Zsigmond király több birtokkal együtt férjének, Rozgonyi Istvánnak ajándékozta. 1431-ben még a Rozgonyiaké, akikkel szemben igényt tartanak rá az 1193-ban birtokos fehérvári keresztések. A Batthyányak mint az Ugaliak vérrokonai, szintén jogot formáltak rá. 1438-ban a Batthyányakat és a Fajszai Ányosokat iktatták e helység birtokába, majd e két család megosztotta a birtokokon. A század második felében a Keszölcési család zálogként birtokolja. 1661-ben pusztá, Szárszói Somogyi Jánosé. Csak később került a terület a tihanyi apátság birtokába, erről az első írásos dokumentum az 1671–1687 évi urbáriumkivonat (PRT. 10: 818, vö. 356–7), mely azonban már a közeli településhez tartozóan, annak nevével — *Lullja* (ma *Lulla*) — említi. (Vö. Cs. 2: 663, 672–3, 680, 692, CSÁNKI 1914: 39, 409–10, WERTNER 1901: 88.)

Az ómagyar korban nincs nyoma annak, hogy a tihanyi apátság itt birtokjogot gyakorolt volna, ugyanakkor első ismert birtokosai, a fehérvári keresztések több mint egynegyed évezred távlatából is igényt formáltak rá. Ilyen törekvésekről a tihanyi apátságra vonatkozóan (ha korábban a terület esetleg Tihany tulajdonát képezte volna) nincs tudomásunk.

Attól eltekintve, hogy az azonosítás szempontjából igen csábító a Balatonhoz viszonylag közeli földrajzi fekvés (nem messze van Töreki-pusztá, mely az alapítólevél-beli *huluoodi* szomszédságában fekvő birtok egyik határpontjaként

szerepel), sem a rendelkezésre álló történeti adatok, sem birtoktörténeti tények, sem mai helynevek nem igazolják *lupa* birtok ide helyezését.

4.3. Lápafő

GYÖRFFY helyezi ide az alapítólevél-beli *lupa* területet (DHA. 494) minden bizonnyal a pécsi egyházmegye alapítólevelében előforduló vízrajzi névvel való egybeesése alapján.

Elhelyezkedése: Tolna megyében, Dombóvártól észak-északnyugatra, Somogy-sziltól keletre, Somogy megye határán; Lápafő.

A területre vonatkozó középkori okleveles adatok: 1348: Villa *Wapafew* (ÁÚO. 5: 224, Cs. 3: 456), 1448: *Vapafew*, *Wapafew* (Cs. 3: 456).

Későbbi elnevezések: *Lapafeő* (LexLoc. 267), *Lábafeő* (EKFT.), *Lapafő* (MKFT.), *Lápafő* (HKFT., mai megnevezés), mai mikrotoponimákban *Lápafej* is (TMFN. 240, 242–3, 253).

Víznévként egyetlen ómagyar előfordulása: *1009/ip. *1247 k./1404: [aqua] que *Lupa* nuncupatur. (Az adat itteni víznévvel való azonosításának indoklását lásd az 5. fejezetben.)

Későbbi víznévi előfordulás: *Lapafő* B[ach] (MKFT.). A *Lápa-patak*, *Lápa folyó* elnevezés a mai névhasználók körében már nem ismert (vö. TMFN. 243, 247, SMFN. 259), mai nevei: *Rigói-árok*, *Várongi-árok* stb.

A helynév szerkezeti felépítésének és közszoji jelentésének tanúsága szerint elsődleges a víznév, a település a folyóvíz forrásához közel alakult ki. A *vápa* ~ *lápa* későbbi megfeleltetés lehet. (A *vápa* és *lápa* földrajzi köznevek nyelvi és nyelvföldrajzi kapcsolatáról újabban lásd BÁRTH 2010: 177–87.) Az *l* ~ *v* megfeleltetésre vö. még: 1395: *Veperd*, 1430: *Weperd* (Cs. 3: 458), ma *Leperdi-pusztá*, Lápafő szomszédságában (TMFN. 247).

A rendelkezésünkre álló szerény számú adat alapján nemesi birtok volt, nem tudunk róla, hogy bármikor is bencés érdekeltség alá tartozott volna.

5. A *lupa* nevű terület azonosításának újabb lehetősége

5.1. A Balaton déli partján elterülő birtokok

Az alapítólevélben a balatoni rév után következő birtokadományok földrajzi elhelyezkedésüket tekintve a Balaton déli partján ÉK–DNy-i irányban egymásra következnek: 1. Átkelő a *fuk* nevű patakon: a mai Siófok belterületén. 2. A *huluoodi* nevű, valamint a *huluoodi* és a kis hegy közötti, határpontokkal leírt terület, mely határos a Töreki-tóval (lacus *turcu*) is: Töreki és a Balaton között. 3. Kaszáló a *zilu kut* és a *kues kut* között: a szakirodalom csupán valószínűsíti, hogy *huluoodi* közelében helyezkedett el. Elképzelhetőnek tartom, hogy a kaszálót a mai Zamárdi határában fekvő földeken keressük, melyek egyik határa a *Szilos*-on fakadó, a *Kút-völgy*-ben folydogáló patak, a másik pedig (ismét DNy-i irányban haladunk tovább) a *Kő-hegy*, esetleg a *Köves-domb* forrása, vízfolyása

vagy kútja lehetett (vö. SMFN. 142, 146–7, 160, 162, MKFT., Balaton). 4. A *kert (hel)* nevű kaszáló: az előző birtok közvetlen szomszédságában helyezkedhetett el. 5. A Balatonnal érintkező *koku zarma* nevű terület: Szántóddal szokás azonosítani. A TÖ. határleírása alapján a Zamárdi és a Szántódi-rév közötti földnyelvvvel (Zamárdi–Fürdőtelep) véljük azonosíthatónak. 6. A *seku ueieze* és a révhez vezető út közötti nádasok és halászhelyek: a révhez vezető úttól DNy-ra, a mai Szántód (Szántód–Fürdőtelep) területén keresendők. 7. Terület a *putu uueieze* és *knez* között, halászhelyekkel és nádasokkal: kétségtelenül a Balaton partján, valószínűleg szintén még Szántód környékén kereshető. 8. A leírásban ezután következik a *lupa* nevű terület. 9. Földbirtok *gamas* faluban: a szakirodalom egységes annak megítélésében, hogy a helyet Balatonlelle és Balatonboglár között azonosíthatjuk.

Meg kell jegyeznünk, hogy néhány birtokrész elhelyezését már ERDÉLYI is az oklevélbeli leírás sorrendjére alapozta: „A főntebbi hét hely egy végben volt a mai Siófoktól Kőröshegyig. Innen messze délen külön csoportban terült el Lupa” (1908: 11).

5.2. Lupa földrajzi elhelyezésének hipotézise

Az előzőekben bemutatott három azonosítási lehetőség közül az elsőt, a somogyi Lapapusztával való megfeleltetést látszott szükségesnek részletesebben bemutatni, hiszen ebben az esetben a névhasználaton túl további érveket (birtoktörténeti megfontolásokat, okleveles adatokat) is mérlegre kellett tenni. A korábbi kétségek mellé azonban egy újabb is társult, mely az oklevél tágabb szövegtörzsetét tekintve valóban gondot jelent: a Balatontól távol eső (légvonalban kb. 40 km) földrajzi elhelyezkedése. A Jabapusztával való, BÁRCZITól nem meggyőzően, csupán ötletként felvetett azonosításban kétségtelenül szerepet játszott a helynek a Balatonhoz közelebbi (légvonalban mintegy 11 km) fekvése (1951: 26), mely azonban egyéb, elsősorban birtok- és nyelvtörténeti érvek támogatásának hiányában nem tartható. (A GYÖRFFY-féle azonosítást a Tolna megyei Lápafővel csupán az oklevélbeli víznév azonos alakja motiválta, további érvekkel nem igazolható.)

A közelmúltban HOFFMANN ISTVÁN járta körül igen alaposan a kérdést, számba véve a kutatástörténet eddig kínálta azonosítási lehetőségeit (2010: 93–4). Világosan exponálta a *lupa* nevű birtok földrajzi fekvésének feltételezésére vonatkozó — ERDÉLYI által csupán a megelőző birtokokra alkalmazott (1908: 11) — jogos igényt, mely az alapítólevél birtokleírásának logikájából következhet. Eszerint e birtokot a Balaton déli partján, az oklevélben egymás után említett birtokok sorában kellene elhelyeznünk (HOFFMANN 2010: 94). Másutt megerősíti azon véleményét, hogy az apátságok adományozott helyek nem szétszórta, hanem ún. birtoktestekben helyezkednek el, melyek közül is kiemeltnek tekinthető a Balaton déli partján található „birtokkörzet” (2008: 13). Ide sorolja a *fuk* és

gamas között említett birtokokat (az általa alkalmazott számozás szerint 4–24), melyeket egyvégtében Siófok és Balatonboglár között kell keresnünk. Kimondatlanul közöttük szerepel *lupa* is (22-es számmal), rá minden bizonnyal a következő megállapítás vonatkozik: „néhány hely fekvését pontosabban meghatározni nemigen lehet, ezek elhelyezkedését inkább csak valószínűsíteni tudjuk” (i. h.).

A birtokok alapítólevél-beli leírásának sorrendjét szem előtt tartva azt kell mondanunk, hogy valóban igen furcsa lenne, ha e következetes, a Balaton déli partján ÉK–DNy irányban haladó leírást megtörné a másutt keresendő *lupa* birtok említése, majd a felsorolás ezután térne vissza a Balaton mellékére (*gamas*).

HOFFMANN ISTVÁN feltevése igen megalapozottnak tűnik, miszerint ezt a birtokot is itt, a Balatonhoz közel kell keresnünk: „ha (...) hinni lehet annak, hogy a leírás végig a teljes bizonyossággal lokalizálható (...) *Fuk–Turku–Koku zarma–Keuris tue–Gamas* útvonal mentén halad (...) a Balaton déli partján (...), akkor esetleg ezen a vidéken kell keresnünk *lupa* helyet” (2010: 94). Térképén — bizonytalanoként — Teleki vidékére helyezi (2010, térképmelléklet), ahol egyébként az apátságnek — az 1211-es Tihanyi összeírástól kezdve dokumentálhatóan is — valóban volt érdekeltsége.

1. kép. A Tihanyi alapítólevélben említett helyek (részlet).
(Forrás: HOFFMANN 2010. térképmelléklet.)

5.3. A szövegrészlet megfogalmazása

A birtokok sorrendjére támaszkodó hipotézist tovább erősítheti az alapítólevél szövegformálásának mikéntje. Egy földrajzilag bizonytalan sorrendű birtokleírásba illesztett, határpontokat nem rögzítő, csupán egyetlen névvel felcímkézett terület korábbi írásos előzmény nélküli lejegyzése — hacsak nem általánosan közismert helynévről, például településnévről van szó — bármely jogi ügylet esetén birtokjogi nehézségek forrásává válhat. Ezt kiküszöbölendő az alapítólevél birtokleírásaiban a Balatontól távolabb elhelyezkedő minden birtok földrajzi meghatározása határpontok megadásával történt. *Lupa* tehát ebből a szempontból is a Balaton melléki birtokok sorába kívánkozik.

Az alábbiakban HOFFMANN ISTVÁN hipotézisét kísérlem meg igazolni.

6. Víznévi párhuzamok

A 11. századi okleveles anyagban az alapítólevél szórványán túl még két *Lup(p)a* adat található, mindkettő víznév. Vizsgálódásunk szempontjából nem látszik haszon nélkülinek ezek földrajzi azonosítása, illetve e nevek további alakulásának megfigyelése. Módszerünk továbbra is a történeti adatok, a mai helynevek és a földrajzi környezet együttlátására épít. Óvatosságra int ugyanakkor, hogy a víznevek ómagyar kori vizsgálata jóval nagyobb nehézségbe ütközik, mint a településneveké, ennek okára BENKŐ LORÁND ekként világít rá: „A középkori víznévanyag, különösen a kisebb vizek névkincse, szinte teljesen kipusztult, illetve új elnevezéseknek adott helyet” (1947: 259).

6.1. A pécsi egyházmegye alapítólevelének *aqua Lupa* vízneve

1009. augusztus 23-án kiállított oklevelével Szent István király megalapítja a pécsi püspökséget, és meghatározza az egyházmegye határait. Az oklevél eredetije nem maradt fenn, elveszett interpolált változatának átirataiból ismerjük (*1009/ip. *1247 k./1404; DHA. 54–9). A vonatkozó szövegrészlet szerint *Zemogny*, *Thapeon* és *Ozora* után a határ „perveniatur ad aliam aquam, que *Lupa* nuncupatur” (F. 1: 292, DHA. 58), azaz: „elérkezik egy másik vízhez, melyet *Lupa*-nak neveznek”. Ezután az oklevél további folyóvizeket említ, a Kapos (*Kopus*) és az Almást (*Almas*), majd a határleírás a Duna és a Száva említésével („a *Danubyo* super *Zauum*”) zárul. A határpontok viszonylag jól azonosíthatók. A kutatók kezdettől fogva egyetértenek abban, hogy *Zemogny*-t Dunaföldvárral, *Thapeon*-t a Bikáctól keletre fekvő Tápéval (vö. TMFN. 186) azonosítsák, *Ozora* pedig ma is ismert község a Sió mentén. E három település (a mai állapotoknak is nagyjából megfelelően) az egyházmegye északi határát jelöli ki. Ismert folyóvíz a Kapos és az Almás-patak is, azonosításuk vitán felül áll. Nem egyértelmű azonban a *Lupa* nevű vízfolyás megítélése, pedig nekünk éppen erre lenne szükségünk.

A pécsi egyházmegye határainak leírását tanulmányozva megállapíthatjuk, hogy bár a szövegben említett folyók (az említés sorrendjében: az azonosításra váró *Lupa*, továbbá a *Kapos*, az *Almás*, a *Duna* és a *Száva*) kivétel nélkül hosszabb vagy rövidebb szakaszon az egyházmegye határát is alkotják, maga az oklevél csupán azt a négy „száraz határszakaszt” jelöli ki, amely a nevezett folyók alkotta határrészeket összeköti. (Az Almás és a Száva közötti, a szövegből kimaradt ötödik ilyen szakasz problémája igen összetett, vizsgálatunkat nem érinti, ezért elmellőzzük.) A határleírás alapján tehát *Lupa* — mely feltételezhetően maga is határvíz — forrását, illetve felső szakaszát Ozorától dél-délnyugati irányban kell keresnünk. Másfelől a *Lupa* néven nevezett folyó és a Kapos között a határleírásban nem szerepel „száraz határszakasz”, így e folyó feltehetően a Kaposba torkollik.

6.1.1. Az *aqua Lupa* mint a Koppány

Az első — legutóbb SZABÓ DÉNESTŐL felvetett — elképzelés szerint a *Lupa* néven nevezett vízfolyás a *Koppány* lenne (1944: 192). A felvetés nem új keletű. LÁNYI-KNAUZTÓL (1866–1869: I, 308) veszi át ORTVAY (1882: I, 487), tőle MELICH (1925–1929: 424. 7. j.), majd SZABÓ DÉNES. E vélekedés szerint a másoló (talán az 1404. évi átirat scriptora) a patak régi és nazálist rövidítő névalakját (*Cupā*) tévesztette el oly módon, hogy a szó eleji *C* helyett *L*-t írt, a nazális rövidítését pedig figyelmen kívül hagyta. Ezt a paleográfiai tévesztést MOÓR ELEMÉR teljesen valószínűtlennek tartja, *Lupa* azonosításához azonban nem kínál további fogódzót (1944: 303. 1. j.).

A *C ~ L* tévesztés paleográfiailag elvben lehetséges, éppen a *Koppány* névvel (település Baranya vármegyében, Siklóstól délkeletre) kapcsolatosan találunk hasonló példát: *Leopan* (Gy. 1: 160, KMHsz. *Koppány*). A pécsi egyházmegye alapítólevelében szereplő *Lupa* azonban két okból sem lehet azonos a Koppány folyóval: 1. Bár a Kaposba ömlik, Ny–K irányú folyása nemigen teszi lehetővé, hogy Ozora és a Kapos között bármely szakaszon az egyházmegye határa legyen. Ha mégis határfolyó lenne, torkolata előtt (mert a Kapos a következő határfolyó), jobb partján kirekesztené az egyházmegye területéről olyan településeket (Dombóvár és a tőle északra-északkeletre fekvő falvak), melyek kétség kívül mindig is a pécsi püspökség területéhez tartoztak. 2. A név az ómagyar kor elejétől dokumentált mint személynév (vö. ÁSz. *Cupan*, különösen is: TA. *Cupan iudex*), és a korai időktől jelen van településnévként is: 1086: *Cupan* (ÁÚO 1: 31, 35, Cs. 3: 239, DHA. 205, 253; ma *Bakonykoppány*), 1138/1339: *Cuppan* (MES. 1: 88, Cs. 3: 436, ÓmOlv. 32, SZABÓ D. 1936: 56; ma *Törökkoppány*), a kérdéses folyóvíz ómagyar kori neve azonban *Füzege*, vö. TA. *fizeg ~ fyzeg*, +1055/1324 u.: *Fyzig* (PRT. 10: 491, DHA. 156), +1092//1399: *Fyzege ~ Fyzyg* (PRT. 10: 498, DHA. 284. j.), *Fyzege* (DHA. 284). S bár nem tudjuk, mikortól használatos a folyóvízre a *Koppány* elnevezés, az ómagyar korból erre adatot nem találtam. Mindehhez járul, hogy a ma „hivatalos” *Koppány* név a környező települések névhasználatában mindmáig nem vált általánossá (erről részletesen lásd GYÖRFFY 2009: 111). Igen valószínűtlennek tűnik, hogy mindezzel együtt mégis *Koppány* (*Cupan*) lett volna a vízfolyás legkorábbi (ráadásul íráshibával) feljegyzett megnevezése.

6.1.2. Az *aqua Lupa* mint a Lápa-patak

Magára a víznévre nincs több adatunk. Forrásvidékén fekszik *Lápa* település, erről korábban szoltunk. GYÖRFFY ide helyezi a TA.-beli *lupa* területet. Minden valószínűség szerint ez a patak a pécsi egyházmegye alapítólevelében említett *Lupa* határvíz.

Mivel ma is itt (Somogy és Tolna megyék határán) húzódik a pécsi egyházmegye északnyugati határa, s ez az évszázadok során nemigen változott, ezért ez

a patak minden valószínűség szerint a pécsi egyházmegye alapítólevelében említett *Lupa*. Attól a helytől pedig, ahol e folyóvíz a Kaposba ömlik, a Kapos mentén keleti irányban kell tovább haladnunk (és ez topográfiai is szerencsés, hiszen a Kapos folyó is határ), hogy az egyházmegye baranyai határához (az Almás vonala) érjünk. (A baranyai részen ma az egyházmegye határa az egykorinál jóval nyugatabbra húzódik.)

6.2. Egy lehetséges *Lupa*, a Baté–Magyaratádi vízfolyás

Az ERDÉLYI azonosításához kapcsolódó (és a hamis oklevelekben is szereplő) *Lapa* ~ *Lapapuszta* mellett szintén elfolyik egy vízfolyás, mely a *Lapai-erdő*-ben ered. A fenti *Lápa-patak* és *Lápa-fő* nevek kapcsolata kétségkívül a víznév elsődlegességére utal. Ennek megfelelően nem kizárt, hogy a térképészeti víznév („Baté–Magyaratádi vízfolyás”) mögött egykor szintén egy *Lapa* (~ ?*Lupa*) megnevezés rejtett, erre azonban sem középkori, sem későbbi adatunk nincsen. A helyi lakosság azonban — mint már említettük — a vízfolyás felső, *Lapapuszta* melletti szakaszát *Lapai-árok* néven ismeri (SMFN. 368), ez azonban akár másodlagos is lehet a forráshely, a *Lapai-erdő* nevéből (mindazonáltal a névadás fordított iránya is elképzelhető).

6.3. A zselicszentjakabi bencés apátság alapítólevelének *aqua Luppa* vízneve, a mai Orci-patak

Az Orci-patak Kaposvár határában torkollik a Kaposba. 11. századi neve (*Luppa*, lásd DHA. 172) nyomán GYÖRFFY tévesen ezt a nevet is a Tolna megyei vízfolyással, a pécsi egyházmegye alapítólevelében szereplő *Lupa*-val azonosítja (lásd DHA. 494). Végző soron mindhárom 11. századi *Lup(p)a* adatot ugyanoda, Tolna megyébe helyezi.

Ottó, somogyi ispán 1061-ben alapítja meg I. Béla engedélyével a zselicszentjakabi bencés apátságot (a felszentelés csak 1066-ban történt), minden bizonnyal ez az első nemzetségi monostorunk.

Korábban itt senki sem kereste a tihanyi apátság *lupa* birtokát, nyilván az alapítási dátumok közelsége miatt. Ugyanakkor igen figyelemre méltó az alapítólevél szövege. Előbb egy vízfolyásról: *1061//1377/1432: „super aquam *Luppa* de ponte Pica usque in Kapus” (DHA. 172), majd pedig — az eredeti szövegkörnyezet és a transcriptor kontrakciói is erre utalnak — egy ugyanide helyezendő hasonló nevű területről tesz említést: „locus (...) qui vocatur *Lappa*” (DHA. 173). A terület mai neve: *Lapai-rét* (SMFN. 475, Észak-Somogy).

Noha e terület természetesen nem azonosítható a tihanyi alapítólevél-beli *lupa*-val, sem a pécsi egyházmegye határfolyójával (túlságosan is nyugatra található), mégis tanulságos ez az oklevél. A folyóvíznek és a területnek hasonló a neve, ez esetben is feltehetjük a víznév elsődlegességét. Esetleg feltételezhetjük, hogy a víznév a későbbi átírás idejére már a használatból kiszorult (az átíró talán ezért nem alakít rajta), míg a terület nevét, mely saját korában élő névváltozat

lehetett, a saját névhasználata alapján „modernizálja”. Hogy a terület neve ismert, sőt használatban van, igazolja egy későbbi oklevél: 1358: *Lapa* (többször: DL. 4730; CSÁNKINál tévesen az Igal melletti *Lapapuszta* adatai között, lásd 2: 624).

6.4. A víznevek vizsgálatának tanulságai

A víznevek vizsgálata nyomán az alábbi megállapításokat tehetjük: 1. Függetlenül attól, hogy pontosan mi a denotátuma, csak a 11. századra visszavezethető oklevelekben találjuk a *Lup(p)a* névalakot (1009: pécsi, 1055: tihanyi, 1061: zselicszentjakabi alapítólevél), minden későbbi névváltozat nyíltabb első szótagi magánhangzót (*a*-t vagy *á*-t) mutat. 2. A víznév és a földterület (esetleg település) neve ezekben az esetekben lehetett közös, ha ez nem is minden esetben dokumentálható. 3. A víz- és településnévi *Lup(p)a*, illetve a *Lap(p)a* / *Lápa* névalakok között diakrón kapcsolat feltételezhető. (Egy esetben még a *vápa* is felbukkan, ennek vizsgálata azonban más irányba visz, ezért mellőzzük.) 4. Amennyiben a *Lupa* > *Lapa* (> *Lápa*) alakok között szabályos diakrón hangváltozást tételezünk fel — amint már említettük —, kétségtelenül nehézséget jelent, hogy nem áll rendelkezésünkre forrásainkban első szótagi *o*-t tartalmazó névváltozat, a nevek egymásra vonatkozása azonban ennek ellenére kétségtelen. Elvben lehetséges, hogy a köztes alak hiánya egyszerűen forráshiány, bár ez az összes vonatkozó adat nagy száma miatt igencsak kétséges. Célszerűnek látszik inkább a szóalakot érintő közvetlen kapcsolatot, mintsem szabályos hangváltozások sorát (folyamatos nyíltabbá válást) feltételezni: a *lupa* mint *lapa* ~ *lápa* újraértelmesítéséről lehet szó. Ez a rezsemantizáció (népetimológia) pedig egyaránt, akár egymástól függetlenül is érinthetett több délkelet-dunántúli *lupá*-t (esetleg többféle analógia szerepe lehet mögötte). 5. Az eddig elmondottak nyomán a következő diakrón megfeleltethetőség látszik kirajzolódni: *1009: *Lupa* > később *Lápa* (ill. *Vápa*); *1061: *Luppa* > 14. sz. *Lappa* (ma: *Lapai*). Kérdés azonban, hogy a Tihanyi alapítólevél szórványára vonatkozóan fellelhetők-e efféle adatok (1055: *lupa* > ? *Lapa* ~ ? *Lápa*). Az ismert forrásgyűjtemények nem tartalmaznak számunkra hasznosítható névalakokat.

7. Javaslat az alapítólevél *lupa* helyének azonosítására

HOFFMANN ISTVÁNNak a Tihanyi alapítólevél-beli leírás logikájára épített, meg-alapozott hipotézise szerint a *lupa* nevű helyet valahol a Balatonföldvár (esetleg szűkebben Balatonszemes) és Balatonlelle közötti térségben célszerű keresnünk. Szerencsés lenne olyan helyet találnunk, ahol domborzati stb. jellegét tekintve is alkalmasan elhelyezhető az alapítólevél-beli erdő- és földbirtok, körülötte három kaszálóval (a művelés formájának lehetséges változásával természetesen számolva).

7.1. A mindszeinti pálos kolostor

A Balatontól 5 km-re, Balatonszemes szomszédságában, tőle DDK-i irányban az erdőben, egy forrás mellett állt egykor a pálosok 1323 előtt alapított, Minden-szentekről elnevezett kolostora. Amikor 1744-ben a magyar rendtartomány főnöke fölkereste *Mindszent* maradványait, a szentély és a sekrestyéhez csatlakozó torony még csaknem ép volt, és a klastrom falai is álltak embermagasságig. Ma már csak törmelékek találhatók az egykori kolostor és templom helyén (MKatLex. *Mindszent [Balatonszemes, Somogy vm.]*; GUZSIK 2003: 87–8).

7.2. Az okleveles adatok tanúsága

A kolostor alapítása után adományként főként kaszálókat kapott (később szőlőt, malmot is), kis birtokai mind a szomszédos falvakban feküdtek: Viszen, Telekin és Rádon. A kolostort a törökök 1542-ben fölégették, oklevelei — köztük az említett adományozásokról tanúskodók is — mind elpusztultak.

Gyöngyösi Gergely azonban még 1520 körül — készülő pálos rendtörténetéhez — kivonatolta a fontosnak tűnő okleveleket (az anyagot talán még Zalánkeményi János és Dombroői Márk kezdték gyűjteni; vö. TARNAI 1984: 101–2), így jó néhány oklevéladat fennmaradt. Néhány, számunkra releváns részlet:

1360: „Nicolaus, filius Petri, filii Barnabae, nobilis de Wyz [= Visz] vendidit huic [monasterio] pro 52 florensisi quoddam molendinum in *fluvio Lapa* decurrens, cum uno lapide molinari” (DAP. 1: 366), 1375: „Dese, filius Bedech legavit huic monasterio suam portionem in quodam fenili juxta *locum Lapachwyze* [? Lapacs-]” (DAP. 1: 366), 1377: „Nicolaus Petri de Wyz legavit (...) in dicta Wyz (...) pratum ibidem iuxta *fluvium Lapa* existens” (DAP. 1: 367), 1392: „dominium cuiusquam molendini in territorio possessionis Wyz et in *fluvio Lapa* existentis” (DAP. 1: 366), 1400: „in eadem Wyz (...) in *loco Lapa* vocato habiti” (DAP. 1: 367).

Az adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a *Lapa* név mind a vízfolyást, mind a mellette található területet jelölte. A *Lapa* néven említett folyóvíz a mai *Tetves-patak*. (Az egybevágó adatoktól eltérő 1375: *Lapachwyze* alak egy olyan oklevél adata, amely nem helyi illetőségű személy adományozását rögzíti.)

Ha azonosíthatjuk a TA. *lupa* helymegjelölését a későbbi pálos oklevelek *Lapa* víz- és területnevével, akkor a *lupa* névről feltételezhetjük, hogy (a másik két 11. századi oklevél adatához hasonlóan) elsődlegesen e területen is a vízfolyás neve lehetett. Ha igen, a Tetves-patakot jelölte, ez a korai név azonban nem maradt fenn. E területen tehát — eltérően a másik kettőtől — a legkorábbi fennmaradt adat a terület megnevezésére szolgált.

7.3. A mai helynevek tanúsága

Magának a pálos kolostornak a helyét (az erdőben) a következő mikrotoponimák jelölik ki: 1. Balatonszemes határában: *Lapi-lénia*, *Barátok*, *Barátoki*, *Barátok vágása* (SMFN. 175), vö. még *Barátok erdő* (MKFT.); 2. Teleki határában: *Ba-*

rátok, Szentes (a helyiek a Tihanyi apátság egykori birtokaként említik), *Szentes-tető, Kis-Szentes* (SMFN. 194); 3. Balatonöszöd határában: *Papok erdeje* (SMFN. 177, ezt azonban a helyi emlékezet az utolsó egyházi birtokos piaristákkal hozza összefüggésbe). A felsorolt mikrotoponimák összefüggő területet alkotnak, melynek a neve ma is: *Barátok* (Balaton), s mely az egykori pálos kolostor romjait veszi körül. Az oklevelekben szereplő malom helye is rekonstruálható, Visz északkeleti határában (ma Látrány külterülete): *Malomárok* (SMFN. 65).

Ha a vonatkozó (Balatonszemes, Rád, Visz, Teleki és Balatonöszöd között elterülő) területet összevetjük az EKFT. térképével, szépen kirajzolódik az erdő, körülötte (Balatonszemes, Rád és Visz felé) pedig a három tagban álló, a dombra felfutó művelhető földterület. A hely tehát földrajzilag is megfelel az alapítólevél leírásának.

7.4. Birtoktörténeti megfontolások

A fentiek alapján igen valószínűnek tűnik, hogy az alapítólevél *lupa* nevű birtoka valóban ezen a helyen lehetett. Ez az azonosítás birtoktörténetileg sem kizárt.

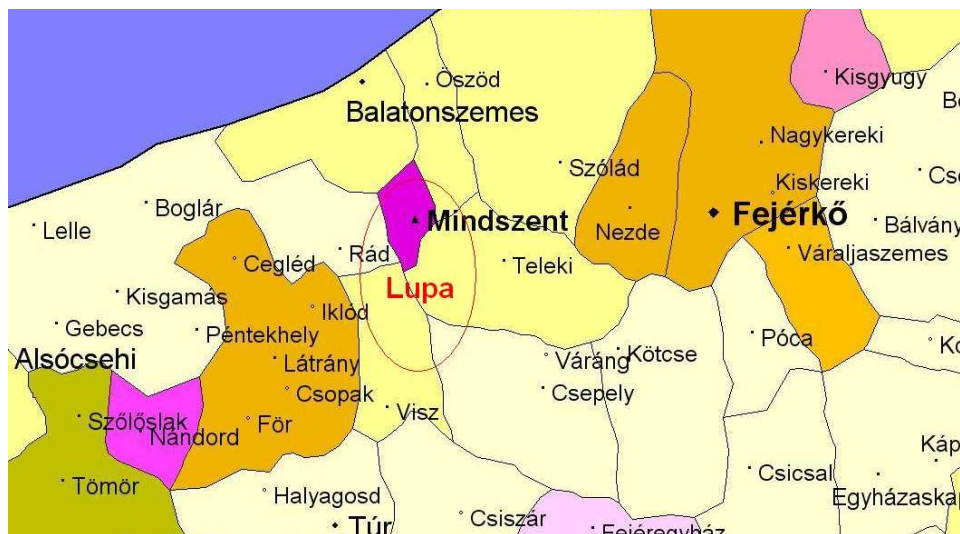
Az alapítólevélben kijelölt, elsősorban mezőgazdasági művelésre alkalmas terület megszervezett központja később, a birtok növekedésével a szomszédos Teleki lett, legalábbis az 1211-i Tihanyi összeírásból ez derül ki, melyet ugyanakkor még az 1267. évi pápai bulla is csupán *predium*-ként említ (PRT. 10: 526).

A 14. században a területet a Tihanyi apátság bérbe adta (ERDÉLYI 1908: 365). A gazdasági viszonyok, jelesül a birtok súlyának átvedése Teleki területére, másfelől a bérbeadás ténye kedvezhetett az egyébként nem művelt erdő és (Telekiből nézve) az erdőn túli jelentéktelen kaszálók egy része átengedésének a pálosok számára, akiknek e törpebirtokát további apró területekkel, majd a malommal a közeli Visz nemesei gyarapították. A 14. századi bencés bérbeadás ugyanakkor Telekin rendezetlen viszonyokat teremtett, mely a 15. századra a birtoknak a nemesi és — a bencés mellett — egyéb egyházi érdekeltségek közötti felosztásához vezetett (vö. ERDÉLYI 1908: 365–75).

Azt, hogy az 1211-től a forrásokban is szereplő teleki birtok az alapítólevélbeli *lupa* megfelelője lehet, egy további közvetett bizonyítékkal is meg tudjuk támogatni. A Tihanyi összeírásban rögzített birtokok sorrendje olykor elég következetlen, még az is előfordul, hogy egy-egy birtok kétszer, két különböző oklevélbeli helyen szerepel (*Ozoufeu, Derechey ~ Dercuche, Cheuz, Turch, Zamthou ~ Samthou*). A Balaton déli partján fekvő birtokok azonban az alapítólevélre emlékeztető módon következnek egymásra, csakhogy fordított sorrendben: *Boclar* (Balatonboglár), *Gamas* (Balatonboglás és Balatonlelle között), *Theluky* (Teleki), *Zamthou* (Szántód), *Thurkh* (Töreki, a TA.-beli *huluoodi*-nak, illetve a közvetlen szomszédságában határpontokkal megadott területnek megfelelő birtok). Ha feltételezzük, hogy a Szántód környéki, egymással szomszédos kis bir-

tokrészek (*koku zarma*, a *seku ueieze* és a révhez vezető út közötti nádasok és halászhelyek, valamint a *putu uueieze* és *knez* közötti terület) *Szántó* néven egy birtoktestbe olvadtak (ezt okkal feltételezhetjük, hiszen a Tihanyi összeírás említi is e birtok részeként a *Choczorma* — azaz a TA.-beli *koku zarma* — nevű helyet), akkor a *Gamas* és *Zamthou* közti *Theluky* birtok a leírás logikája szerint is azonosítható *lupa*-val.

Kérdés még, hogy az erdön túl fekvő Teleki központhoz tartozó birtok átnyúlhatott-e az erdő innenső felére, a Tetves-patak partjára lokalizált *lupa* nevű területre. Az említett 1429-es birtokfelosztás kapcsán a teleki birtok határleírásában szerepel Visz és Rád falu mint a teleki birtok határa (PRT. 10: 651, 652, 655; vö. ERDÉLYI 1908: 367). Mindkét falu a Tetves-patak partján fekszik, tehát a birtok dokumentálhatóan is átnyúlt az erdőn inneni területre. Nincs rá bizonyítékunk, de a feltételezett *Lupa* (később *Lapa*) víznév, illetve a vele érintkező terület neve (TA. *lupa*, később *Lapa*) alapján az alapítólevélbe foglalt egykori birtok központja minden bizonnyal nem az erdő közepén, a későbbi pálos kolostor helyén, hanem valahol a patak mellett (esetleg az egykori Rád falu környékén) állhatott.

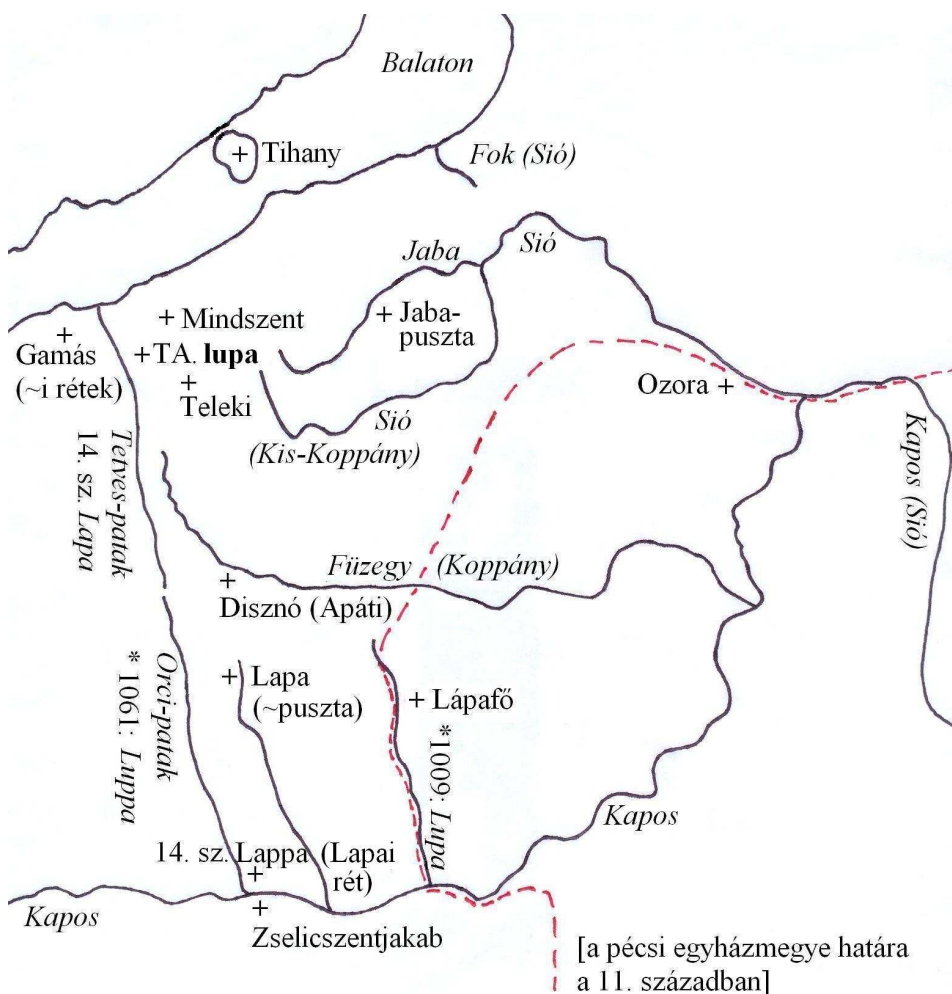
2. kép. Az alapítólevél-beli lupa későközépkori birtoktérképen.
(Forrás: ENGEL 2001.)

7.5. A vizsgált földrajzi nevekhez kapcsolódó két észrevétel

Figyelmet érdemlő adalékként kíváncsok a kérdéshez, hogy a 15. század eleji birtokfelosztást rögzítő oklevélben *Raad* (Rád) említése előtt egy *Zenauapaya* nevű völgy szerepel (1429: in valle *Zenauapaya*, PRT. 10: 652). A leírás elegendően a hely egészen pontos azonosításához, azt azonban jelzi, hogy (a Tolna me-

gyei *Lupa* forrásvidékén fekvő *Vápa*fő ~ *Lápa*fő helynévvel párhuzamosan) e területen szintén felbukkan a *vápa* földrajzi köznév.

Hasonlóképpen figyelemre méltó, hogy a Balatonba torkolló Tetves-patak forrása mellett, Vádépuszta határában, a Vádéi-erdőben ered az Orci-patak, amely ellenkező irányba folyva a Kaposba ömlik, s amelynek a neve (a zselicszentjakabi alapítólevélben) hasonlóképpen *Luppa*. Nem lehetetlen tehát, hogy eredetileg, a 11. század közepén a Tetves-patak, majd folytatásaként az Orci-patak medrét végig, a Balatontól a Kaposig *Lupá*-nak (majd később *Lapá*-nak) nevezték.

3. kép. Az alapítólevél lupa szórványának földrajzi azonosítása során felmerült fontosabb helynevek vízrajzi térképvázlaton.

8. A lupa földrajzi név etimológiai vizsgálata

8.1. Lupa személynévi kapcsolatai

A *Lupa* személynév először — ismereteink szerint — a 16. század elején bukkant fel, férfinévként, Hunyad vármegyében: 1508: Valentinus de Maczesd, Jarwl (...), Elias, Stephanus, *Lupa*, Johannes, Iwan, Mykwł (DF. 29928); 1519: Jugafya *Lupa* (DF. 30551).

Későbből női névként adatható: 16. sz. vége–17. sz. eleje: „Dengelegi *Lupa* (...) Báthory Gáborral állott tilos viszonyban” (NAGY I. 1857–1868: III, 279; nevét PETRI *Luppa* alakban közli, 1901–1904: I, 229); 18. sz. első fele: „[Petrovay Farkas] első nejét, Papp *Lupát*, Szacsalról hozta (...). Második neje (...) Moldvából származott s ettől két leánya maradt: *Lupa* (...) és Mária” (PETROVAY 1897: 172).

Családnévként a 17. sz. elejétől adatható: 1619: „jóságokat nyert Bethlen Gábertól *Lupa Márton*” (NAGY I. 1857–1868: VI, 514).

E személynév- és családnév — névföldrajzát tekintve — végső soron román eredetű lehet, feltehetően a román *lup* 'farkas' (< lat. *lupus* 'ua.') szóval hozható összefüggésbe. Női névvé válásában szerepe lehetett a latin *lupus* ~ *lupa* 'nőstény farkas' állatnévpárnak, tekintve, hogy a *Lupus* férfinév már az Árpád-kortól adatható (ÁSz.). A személynév kései megjelenése, illetve legkorábbi előfordulásainak névföldrajzilag jól körülhatárolható volta kizárta teszik kapcsolatát a 11. századi, dél-dunántúli *lupa* földrajzi nevekkel.

8.2. A lupa földrajzi köznévi etimológiájának kísérlete

Tekintve, hogy már az ómagyar korban jelentéselhomályosulással számolhatunk, a *lupa* földrajzi köznévi jelentése és ezen keresztül etimológiája legfőljebb valamiféle névrelíktumból, illetve nagyon archaikus formákat őrző nyelvjárássok nyelvi anyagából bontható ki.

Az ÚMTsz. Nyitra vidékéről (Nyitragerencsér) közöl egyetlen adatot: *lúpa* 'völgy, bemélyedés a földeken'. Az e szóval való összevethetőséget HOFFMANN ISTVÁN sem tartja kizártnak, ám — véleménye szerint — az egyetlen, illetve a Balatontól távoli előfordulás ennek valószínűségét nagymértékben csökkenti (2010: 94). Érdekes ugyanakkor azt a szempontot is megfontolni, hogy éppen a nyelvhatáron vagyunk, ahol — a peremnyelvjárásokra jellemzően — nagyobb eséllyel őrződhetnek meg archaikusabb nyelvi elemek.

VÖRÖS OTTÓ *lupa* szavunkat az Ipoly torkolata mellett jegyezte fel: „[a *lupa*] név Helembán lapos területet jelöl”, majd a nyitragerencséri adatot is idézve így fogalmaz: „Abban biztosak lehetünk, hogy valamilyen völgy jelentésű, de legalábbis a domborzatot megnevező földrajzi köznévről van szó” (2005: 120). Végül óvatosan az etimológia felé is nyit: „az adatok földrajzi elterjedése alapján egy régi szláv eredetű jövevényszót sejtethetünk” mögötte (i. h.). Ezzel csatlakozik KRISTÓ véleményéhez, aki — bár bizonyító adatok és érvek támogatása nélkül

(vö. HOFFMANN 2010: 94) — az alapítólevél *lupa* helynevére vonatkozóan szintén szláv eredetet feltételez (KRISTÓ 2000: 23).

Ha a dunántúli 11. századi adatok valóban ide vonhatók, akkor a mai elterjedtséget csupán reliktum jellegűnek tekinthetjük, ennél fogva e néhány nyelvjárási adat (nem kizárt, hogy egy átfogó felvidéki helynévgyűjtés esetleg továbbiakkal gyarapíthatná e szerény dokumentáltságot) nyelvföldrajzi vonatkozásából nem feltétlenül következtethetünk nyelvi eredetére.

Mindazonáltal a leginkább valószínűként mégis a szláv nyelvi kapcsolatok foghatók gyanúba. A közszói eredetű szláv névadásra több korai helynevünk mutat: *Balaton*, *-grád* utótagú településneveink stb. Alaktanilag a szó végi *-a* erősítheti a szláv eredetet. A vonatkozó etimológiai kutatásoknak a *lupa* szóalakot eddig nem sikerült a szláv nyelvi adatokkal kapcsolatba hozniuk. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet.

Létezik egy régi szerb személynév, amely azonban csak accusativusban van dokumentálva (*Лупра*), ezért nominativusa bizonytalan (RHSJ. 6: 227, *Lupo* alatt felvéve), a függő eset pedig feltehetően nem lehet alapja egy esetleges személynévi eredetű névadásnak.

Egy elképzelhető etimológiát kínál azonban a régi szerb *lupa* főnév, melynek jelentése 'üt(öget)és, kopogás; lüktetés; zörgés, zörej' (RHSJ. 6: 219, *Lupa*; vö. még: i. h. 2. *Lup*, *Lupaŋe*).¹ E szerb főnév igei származéka egyébiránt kimutatható nyelvjárási szókincsünkben is: *ēlúpál* (a gyűjtőhely feltüntetése nélkül; vö. még *möglupol*, Kiskunhalas) 'elver, eldönget' jelentésben (BEKE 1935: 106). Minthogy a *lupa* földrajzi köznévre vonatkozóan — erre korábban többször is utaltunk — a víznévi jelentés vélhető elsődlegesnek, talán nem teljesen elképzelhetetlen, hogy e régi déli szláv szó metonimikus kapcsolat (a vízfolyás által keltett hang) eredményeként válhatott folyóvizek nevévé (vö. pl. m. *cseuge*, *cserged*, *csergő*, *csorgó*, *csörgeteg*, *kuruttyó*, *sugatag*, *zúgó*). Mindazonáltal közvetlen magyar hangutánzó eredete sem kizárható (vö. nyj. *ēlúpál*, *möglupol*, *lapogat* stb.), ez esetben az átvétel fordított irányú lehet, a szó végi *-a* pedig a folyamatos melléknévi igenév képzőjeként értelmezhető.

A kérdés természetesen még további kutatásokat igényel, de az mindenesetre szinte biztosan állítható, hogy számolhatunk egy *lupa* történeti és népnyelvi lexiemával földrajzi köznévi használatban 'folyóvíz, illetve annak (kisebb völgy- vagy bemélyedésszerű) árka', továbbá 'ilyen medrű folyóvíz mellett elterülő sík terület' jelentésben.

¹ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani ZOLTÁN ANDRÁSNAK a szláv nyelvi vonatkozások feltárásában nyújtott segítségéért.

Irodalom

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. VII. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
- ÁrpOkl. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Árpád-kori oklevelek*. Bp., 1997.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Bp., 2004.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- Balaton = *Balaton turistatérképe. Balatoni kerékpárút*. Turistatérképek 41. Bp., é. n.
- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp.
- BÁRTH M. JÁNOS (2010), *Székelgyöföldi történeti helynevek nyelvi elemzése. Névföldrajzi vizsgálatok Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárában*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE, Bp.
- BEKE ÖDÖN (1935), Újabb tájszómagyarázatok. *Nyr.* 64: 105–7.
- BENKŐ LORÁND (1947), Víz- és helyneveink viszonyához. *MNy.* 43: 259–63.
- BENKŐ LORÁND (1953), *A magyar ly hang története*. Nyelvtudományi Értekezések 1. sz. Bp.
- CDH. = *Collectio Diplomatica Hungarica*. A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa. <http://mol.arcanum.hu>.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III.*, V. Bp., 1890–1913.
- CSÁNKI DEZSŐ szerk. (1914), *Somogy vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai 18. Bp.
- DAP. = *Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai 1–3*. Anyagát gyűjtötte GYÉRESSY BÉLA ÁGOSTON, a bevezetést és a fejezetek előszavát írta HERVAY FERENC LEVENTE. A MTA Művészettörténeti kutatócsoportjának forráskiadványai 10., 13–14. sz. Kézirat. MTA, Bp., 1975–78.
- DF. = Diplomatikai Fényképgyűjtemény, I. CDH.
- DL. = Diplomatikai Levéltár, I. CDH.
- DHA. = *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I*. Redidit GYÖRFFY GYÖRGY. Bp., 1992.
- EKFT. = *Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- ENGEL PÁL szerk. (2001), *Magyarország a középkor végén*. CD-ROM. MTA Történettudományi Intézet. Bp.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1906), *A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Székfoglaló értekezés*. Értekezések a történeti tudományok köréből 21/3. sz. Bp.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ (1908), *A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055–1701*. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története 10. Bp.
- ÉRSZEGI GÉZA (1993), *A tihanyi alapítólevél (latin szöveg és fordítás)*. In: *A tihanyi alapítólevél*. Szerk. SZ. FARKAS ARANKA. Veszprém. 1–4.
- ÉRSZEGI GÉZA (2004), *A tihanyi alapítólevél (latin szöveg és fordítás)*. In: *A tihanyi alapítólevél*. Szerk. ÉRSZEGI GÉZA. Második, bővített kiadás. Tihany. 1–4.

- Észak-Somogy = *Észak-Somogy turisztatérképe*. Turisztatérképek 12. Bp, 1999.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI*. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budaë, 1829–1844.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- GUZSIK TAMÁS (2003), *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*. Bp. Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2009), A többnevűség és a szakasznevek folyóvízneveink körében. *HT*. 4: 105–13.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1956), A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Bp. 407–15.
- H. = *Hazai okmánytár I–V*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.
- HKFT. = *Harmadik katonai felmérés 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1:25.000*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2007.
- HOFFMANN István (2008), A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. *HT*. 3: 9–27.
- HOFFMANN ISTVÁN (2010), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN (1940), A szókezdő lju- magyar megfelelői. *MNy*. 36: 19–22.
- KRISTÓ GYULA (2000), Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- LÁNYI KÁROLY–KNAUZ NÁNDOR (1866–1869), *Lányi Károly magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta KNAUZ NÁNDOR 1. 889–1526, 2. 1526–1848. Esztergom.
- LexLoc. = *Lexicon Locorum Regni Hungariae Populosorum anno 1773 Officiose Confectum*. Bp., 1920.
- MKatLex. = *Magyar Katolikus Lexikon I–*. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Bp., 1993–.
- MELICH JÁNOS (1925–1929), *A honfoglalás kori Magyarország*. Bp.
- MES. = *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–2*. Ordine chronologico disposit, dissertationibus et notis illustravit FERDINANDUS KNAUZ. 3. Collegit et edidit LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii, 1874–1924.
- MIKOS JÓZSEF (1935), A székesfehérvári keresztések 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék. *MNy*. 31: 152–67, 243–58, 288–308.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD. 2006.
- MOÓR ELEMÉR (1944), Koppány. *MNy*. 40: 302–4.
- NAGY IVÁN (1857–1868), *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–13*. Pest.

- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Bp., 1902–1906.
- ÓmOlv. = *Ó-magyar olvasókönyv*. Szerk. JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ. Pécs, 1929.
- ORTVAY TIVADAR (1882), *Magyarország régi vízrajza a XIII-ik század végéig 1–2*. Bp.
- PETRI MÓR (1901–1904), *Szilágy megye monográfiája 1–6*. Zilah.
- PETROVAY GYÖRGY (1897), A Dolhai és Petrovai Petrovayak története 1450-től napjainkig. (Harmadik és befejező közlemény, 16 címerrajzzal.) *Turul* 1897: 171–87.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1912–1916.
- RHSJ. = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i umjetnosti 1–*. Zagreb, 1880–. *Dio 6*. Obradili BUDMANI, P.–MARETIĆ, T. Zagreb, 1904–1910.
- SMFN. = *Somogy megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974.
- SZABÓ DÉNES (1936), A dömösi prépostság adománylevele. *MNy.* 32: 54–7, 130–5, 203–6.
- SZABÓ DÉNES (1937), A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *MNy.* 33: 99–109.
- SZABÓ DÉNES (1944), *Koppány*. Személy- és vízneveink viszonya. *MNy.* 40: 186–93.
- SZABÓ DÉNES (1954), *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza*. MNyTK. 85. sz. Bp.
- SZABÓ ISTVÁN (1966), *A falurendszer kialakulása Magyarországon. X–XV. század*. Bp.
- SZAMOTA ISTVÁN (1895), A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. *NyK.* 25: 129–67.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010), A tihanyi alapítólevél szövege. In: HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen. 21–41.
- TARNAI ANDOR (1984), „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1981.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája*. Debrecen.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár I–V*. Főszerk. B. LÓRINCZY ÉVA. Bp., 1979–2010.
- VÖRÖS OTTÓ (2005), Néhány ritka tájszavunk szóföldrajzához. In: *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat. A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai*. Szerk. VÖRÖS FERENC. MNyTK. 224. sz. Bp.–Nyitra–Somorja. 119–22.
- WERTNER MÓR (1902–1903), Megjegyzések a magyar nemzetségek a XIV. század közepéig című munkára. *Turul* 1902: 23–36, 60–72, 128–39; 1903: 125–33, 171–7.
- WERTNER MÓR (1901), „Bocoloza” és „Curnisso”. *Turul* 1902: 87–8.

Z. = *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I–XII.* Szerk.
NAGY IMRE–NAGY IVÁN–VÉGHELY DEZSŐ–KAMMERER ERNŐ–LUKCSICS PÁL.
Pest, majd Bp., 1871–1931.
ZELLIGER ERZSÉBET (2005), *A Tihanyi Alapítólevél.* Pannonhalma.